

katerim mora videti poslani pisma? (110) Kdo je žena, ki se je prikazala kakor veliko znamenje na nebu? Ali je to Marija v nebeški slavi, kakor jo je upodobil španski slikar Murillo ali pa je to podoba Cerkev? (204–206) Kdo je velika vlačuga, ki sedi nad mnogimi vodami? (262–263) Kaj je tisočletno kraljestvo in kdaj bo nastopilo? (291–297) Mnenja glede teh podob se med razlagalci razhajajo. Tomić kratko omenja vsa važnejša. To so pravzaprav povzetki mučnih in raznovrstnih raziskovanj, tako da že z navajanjem le-teh pokaže, koliko nejasnosti in težkih vprašanj je v *Razodetju*. Tomić se izrecno ne opredeli za nobeno razlago, vendar iz opozarjanja, kako le-te utemeljene, lahko razberemo, kam se nagiba sam. Ne z besedami, temveč z vsebino nakaže svojo usmeritev tako da bralca ne pušča stati pred vprašanjem.

Sicer pa je vse njegovo razlaganje močno dokumentirano. Pri branju takoj opazimo, da vse razlaganje dosledno izhaja iz Svetega pisma. Tomić razlaga Sveto pismo s Svetim pismom, zato je njegovo razlaganje verovno, prepričljivo in duhovno bogato. Premnogi navedki iz Svetega pisma, tako Stare zaveze kakor Nove zaveze, potrjujejo, da je njegovo razlaganje do kraja svetopisemsko. To po svoje spričuje tudi statistika. Izredno veliko jo je v njegovem komentarju *Razodetja*. Zdi se, da ga je pisal s pomočjo računalnika. V *Razodetju* je 12-krat omenjeno naročilo *piši* (243), število *sedem* je omenjeno 54-krat (24), Kristus je 36-krat označen kot *Jagnje* (36) itd. S statistiko nazorno pokaže navzočnost posameznih resnic v *Razodetju* in njegovo vsebinsko usmerjenost.

Čeprav so biblicisti na slovanskem Jugu napisali že nekaj kvalitetnih člankov in razprav iz *Razodetja*, nam je profesor Celestin Tomić prvi poklonil celovit sodoben komentar te knjige. Knjigo je napisal v pravem času. Čim bolj se približujemo letu

2000, tembolj raste zanimanje zanjo, ne samo med katolični, še bolj med ločinami, ki jo razlagajo po svoje. Knjige ni napisal zato, da bi jih odvrnil od zmot, temveč da bi nas ubranil pred njimi in da bi spoznali njeno sporočilo v luči Svetega Duha, ki je navdihoval Janeza pri pisanju te edinstvene novozavezne knjige. Tomičev komentar se odlikuje po temeljitem poznanju Svetega pisma, doslednem svetopisemskem razlaganju *Razodetja*, treznem, prepričljivem in argumentiranem pripovedovanju. V njem je združeno veliko zgodovinskega, arheološkega in etnološkega znanja. To daje knjigi, ki miselno sega v neslutene širjave, posebno verodostojnost. Prav tako moram opozoriti na dragocena duhovna razmišljanja v knjigi, posebno po razlagi pisem sedmim Cerkvam. (110–113) Ker vprašanja, kako se naše življenje ujema ali ne ujema s pohvalami ali grajami v teh pismih, postavlja Kristus, ki poveličan živi v teh Cerkvah, so ta razmišljanja izvrsten obrazec za dnevno spraševanje vesti. V knjigi, katere temelji opomin se glasi »čas je blizu« (1,3), ne v smislu, da je tik pred vrati, temveč da ne vemo ne ure ne dneva, je tako spraševanje vesti, še kako na mestu.

Francé Rozman

Ivan KARLIĆ, *Il Gesù della storia nella teologia di J. Moltmann*. Pontificia facoltà teologica S. Bonaventura (Seraphicum). Collana di »Cristologia«. Herder – Emf, Roma 1996., 248 str.

Ivan Karlić, član redovničke zajednice franjevac konventualaca, studirao je na Papinskom teološkom fakultetu – Seraphicum u Rimu te napisao i obranio dok-

torsku disetaciju pod naslovom »Isus povijesti u teologiji J. Moltmanna« (Il Gesù della storia nella Teologia di J. Moltmann).

Evngelički teolog Jürgen MOLT-MANN pripada njemačkoj reformiranoj Crkvi. Reformirana evngelička Crkva bila je posebno pod utjecajem Calvina i Melanchtona. Druga reformacija u Evngeličkoj Crkvi u Njemačkoj nije imala za cilj reformaciju dogmatskoga nauka, nego prije svega temeljitu reformu evngeličke crkvene prakse.

Jürgen Moltmann rođen je 1926. godine u Njemačkoj. Za njegovu se generaciju može reći da je bila »skeptična generacija«, koja je morala iskusiti i proživjeti sve strahote drugoga svjetskoga rata. Nakon zarobljenštva u Engleskoj Moltmann se vraća 1948. godine u domovinu, gdje mora započeti sve od početka. Već od mladih dana zanima se za teologiju, tako da već u Engleskoj počinje studirati. Temeljno njegovo zanimanje je Luterova teologija križa, iako je interes pokazivao i za Kierkegaardu i za dijalektičku teologiju. Biblijsku je teologiju učio kod poznatih imena kao što su Gerhard von Rad i Ernst Käsemann, Karl Barth i Arnold van Ruler a teologiju kod O. Webera, E. Wolfa i J. Iwanda. Valja napomenuti kako je za Moltmannov teološki profil vrlo važan marksistički filozof Ernst Bloch. Moltmann to priznaje u jednom susretu s Blochom: »Ja rado priznajem da sam kod Vas učio teologiju, iako Vi sigurno niste htjeli naučavati teologiju.«

Ključno djelo Blochove filozofije koje je snažno utjecalo na Moltmanna je »Princip nada«. Nadahnut Blochovom filozofijom nade Moltmann objavljuje 1964. godine »Teologiju nade«. Ta je Moltmannova knjiga doživjela veliki cho u teološkim, i ne samo teološkim krugovima. U

kršćanstvu je zanemarena eshatološka usmjerenost povijesti, drži Moltmann. Svoju teološku misao Moltmann razvija i nadopunjuje još dvama djelima »Raspeti Bog« iz 1972. godine i »Crkva snagom Duha« 1974. K tomu valja spomenuti i knjigu »Trojstvo i kraljevstvo Božje« iz 1980. godine. U njima su sadržani osnovni elementi za prepoznavanje Moltmannove teologije. Objavio je još mnoštvo drugih radova u kojima se reflektira njegova biblijsko-teološka misao i zanimanje.

U uvodu autor Ivan Karlić napominje kako se za ovu temu odlučio iz dva razloga. Prvo, teolog J. Moltmann zajedno s W. Pannenbergom predstavlja danas novi profil suvremene protestantske misli, osobito nakon R. Bultmanna i K. Bartha. Drugo, u katoličkoj teologiji nakon Drugoga vatikanskog sabora često se govori o »vremenu krize« koje se ponajviše očituju u životu same Crkve. Potreban je povratak središtu kršćanstva, Isusu Kristu. Danas se mnogi zanimaju za osobu Isusa iz Nazareta, Isusa povijesti, tražeći u njemu središnju kvalitetu i značaj. Budući da je Moltmann o Isusu progovorio na nov i suvremen način, autor Karlić se odlučuje za istraživanje Isusa povijesti u toj teologiji. On na samome početku razjašnjava razliku između Isusa povijesti i povijesnog Isusa, smatrajući da Isus povijesti može pružiti pravi Isusov lik a ne povijesni Isus, tj. kako ga neki povjesničar vidi u svojim kategorijama. Metoda istraživanja je izlaganje – analiza – kritika. Autor Karlić drži da je »Moltmann više intuitivan nego sistematičan«, pa je stoga takva metoda i najprikladnija.

Rad je podijeljen u 5 poglavlja na 248 stranica. Pisan je talijanskim jezikom. Na koncu rada nalaze se: kratice, Moltmannova bibliografija, bibliografija o Moltmannovoj teologiji i sekundarna bibliografija.

*Prvo poglavlje: ISUS POVIJESTI U
PROTESTANTSKOJ TEOLOGIJI PRIJE
MOLTMANNA*

Autor polazi od osnovnih pitanja u teologiji: Tko je Isus Krist? Tko je Isus Krist za nas danas? Da bi na ta osnovna pitanja dobio odgovor, autor analizira odgovore koji su doveli do Moltmannove teologije. Na prvome mjestu analizira istraživanje o Isusovu životu (Leben-Jesu-Forschung). Budući da je za iluminizam ljudski razum bio prvo mjerilo istine i istinitosti, to pravilo važi i ovdje jer istražitelji žele razumom tumačiti tko je Isus Krist. Spominju se H. S. Reimarus, G. E. Lessing, te liberalni teolozi A. Ritschl, E. Tröltzsch, A. von Harnack i drugi. Prema njima vjera u Isusa Krista posljedica je Isusa moralnoga lika. Vjera u Isusa Krista je po tome shvaćanju Božja oslobađajuća sila. Traže historijskoga Isusa ispod dogmatske naslage povijesnoga Krista, Krista vjere.

Nasuprot liberalnoj teologiji Martin Kähler upozorava kako je vjera prve kršćanske zajednice usko povezana s izvornim propovijedanjem rane Crkve. Kähler uvodi i prvu terminološku razdiobu u govoru o Isusu: »historijski Isus« i »povijesni Krist«. On odbija prividni sukob koji je liberalna teologija stvorila između historijskog Isusa i dogmatskog, povijesnoga Krista. Za Kählera je biblijski, u evanđeljima naviješteni Krist shvatljiv i razumljiv.

Uz Kählera autor Karlič spominje i W. Wredea koji liberalnoj teologiji prigovara da o Isusu ne govori na temelju povijesnih izvora, nego na ideološkoj podlozi. Isto tako se spominje i »eshatološka strujak«, J. Weiß i A. Schweitzer koji na prvo mjesto stavljaju Isusovu eshatološko-mesijsku objavu kao središte skorog dolaska kraljevstva Božjega.

Nakon problematike u vezi s liberalnom teologijom autor Karlič analizira ker-

gmatsko-egzistencijalno tumačenje Isusa Krista. U protestantskoj tradiciji postoji od Lutera temeljno pitanje: Što znači Isus za mene i moj život? U ozračju toga pitanja našli su se na poslu mnogi teolozi kao što su K. Barth, P. Tillich, E. Brunner, F. Gogarten, R. Bultmann. Kritizirajući liiberalnu teologiju K. Barth razvija novu teologiju, dijalektičku teologiju. Posebno mjesto, ipak, ovdje zauzima R. Bultmann i njegova egzistencijalna teologija. Za Bultmanna je kristologija »egzistencijal«, izazov koji nadilazi vrijeme i prostor. Vjerovati prema Bultmannovoj teologiji znači snagom Isusove riječi uskrsnuti u novo shvaćanje svoje egzistencije. Isus tumači moj vlastiti život i ja, ako povjerujem, živim novim životom.

Nakon svega autor Karlič daje procjenu i vrednuje istraživanja o Isusu povijesti, te zaključuje kako takvo istraživanje pokazuje da se o Isusu povijesti može nešto i znati. To je znanje nužno da se pokaže kako između istine koju Isus propovijeda i evanđeoske istine postoji istovjetnost. Na Barthove i Bultmannove teološke spoznaje reagirali su mlađi teolozi među njima i W. Pannenberg koji drži da Isus u povijesti anticipira eshatološki događaj na koncu vremena. Isusovo uskrsnuće je anticipacija konca povijesti i događaj u kojemu se Bog potpuno objavljuje. Polovicom šesdesetih godina pojavljuje se teolog Jürgen Moltmann i uključuje u navedenu problematiku o Isusu povijesti.

Drugo poglavlje: TEOLOGIJA NADE

Autor analizira na prvome mjestu Moltmannovu teologiju nade koja je ključ za cjelovito razumijevanje toga teološkog projekta. Neposredni poticaj razmišljanju o teologiji nade za Moltmanna je bila Blochova filozofija nade. Temeljno pitanje koje Moltmann postavlja filozofiji nade je: Na čemu se temelji naša nada? Za Blocha

odgovor se nalazi u samoj materiji čiji je čovjek vrhunac. Za Moltmanna nada počiva u Bogu koji je uskrisio Isusa Krista od mrtvih. U uskrslome Isusu Kristu Moltmann vidi temelj nade za svakoga, pa i onoga posljednjega čovjeka, čovjeka od društva odbačena i emarginizirana. Moltmann razmišlja teološki, dok Bloch ostaje na razini filozofije. U djelu »Teologija nade« (1964.) Moltmann drži da ljudska nada nema svoga oslonca u čovjeku, nego samo u Bogu. Neodrživim smatra Moltmann da bi nada bila utemeljna u skrivenom čovjeku (»homo absconditus«), nego u skrivenom Bogu (»Deus absconditus«).

Moltmann ističe kako je kršćaninov život utemeljen u vjeri, nadi i ljubavi. Međutim, nada ima primat, jer ona je najkarakterističnije ponašanje kršćanina u povijesti. Govoreći o Bogu koji se objavljuje u povijesti, Moltmann naglašava kako je objava zapravo stalna tenzija između Božjih obećanja i njihovih ispunjenja. Bog se u povijesti stalno objavljuje u novim i novim obećanjima i u njihovim ispunjenjima. Objava je nužno povezana s eshatologijom. U tom kontekstu valja čitati i Isusovo uskrsnuće. Ono je prije svega eshatološki događaj. Isusovo uskrsnuće na nalazi u povijesti sličnu usporedbu i zato ga mnogi ne smatraju povijesnim događajem. Moltmann smatra da se o Isusovu uskrsnuću ne treba govoriti kao o događaju u povijesti, nego kao o događaju prema kojemu povijest teži i na koji je upućena. Uskrsnuće je događaj koji stvara povijest, koji povijest iznutra vodi te je potrebno novo, teološko tumačenje same povijesti. Stoga kad kažemo da je Isusovo uskrsnuće »povijesni događaj«, onda ne mislimo, tvrdi Moltmann, na događaj koji se dogodio u povijesti, nego na onu nutarnju silnicu koja povijest vodi prema budućnosti, koja vodi prema eshatonu.

Budućnost je, dakle, za Moltmanna označena kategorijom »novum«. Stoga je

na prvome mjestu u stvarnosti kreativnost. Kršćanska se zajednica mora razumjeti kao »zajednica izlaska«, kao »narod na putu«. Odatle Moltmannovo zanimanje za »praksu nade«. Tu Moltmann dolazi u kontakt s političkom teologijom J. B. Metz-a. Kršćanska nada revolucionira sadašnjicu, oslobađa čovjeka i ukazuje na budućnost čovječanstva. Na koncu poglavlja autor Karlič iznosi Moltmannovo mišljenje po kojemu je Isus povijesti preduvjet i konstitutivna sastavnica vjere rane Crkve.

Treće poglavlje: TEOLOGIJA KRIŽA

Autor izlaže središte Moltmannove cjelokupne teologije. Temelj kršćanske nade je Kristovo uskrsnuće od mrtvih. Patnja, umiranje i smrt, jednom riječju križ, za Moltmanna je Božje poistovjećivanje s bezbožnicima, napuštenima, ljudima bez identiteta. Prvo pitanje u kristologiji bilo je: Je li Isus pravi Bog? U vrijeme renesanse, iluminizma i jezulogije pitanje je: Je li Isus pravi čovjek? Za Moltmanna je Isusov krik »Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?« znak egzistencijalnog razdvajanja u samome Bogu. U Bogu je trinitarni proces Božanske ljubavi. Moltmann zaključuje kako je Isusova smrt na križu prije svega događaj u samome Bogu, kojim se Bog očituje tko je i kakav je.

Kristovo uskrsnuće je spasonosni događaj i zato temelj nade, iščekivanja i budućnosti. Kristovo uskrsnuće je prolepsa, predokus uskrsnuća cijele stvarnosti na koncu vremena. Na taj se način u svijetu uprisutnjuje Božja pravda koja stvara novoga, slobodna i oslobođena čovjeka.

Za Moltmanna je teologija križa i Isusovo uskrsnuće kritička osnova za ispitivanje cijele stvarnosti. Ostajući u tradiciji Luterove teologije križa Moltmann drži da kršćanska teologija mora napustiti filozofski teizam po kojemu Bog ne može patiti niti umrijeti. Ali, nastavlja on, treba napu-

stiti i ateizam koji niječe Božju prepoznatljivost u stvorenom svijetu. Teologija križa je kritika i teizma i ateizma.

Moltmannova teologija križa razumljiva je tek ako se tumači trinitarnom teologijom, koja je specifična teologija biblijske i teološke tradicije. Križ Kristov se može tumačiti izvana, formalno, tj. kao proces u kojemu su Židovi, Rimljani i drugi uzrokom Isusove smrti. Stvarni čimbenik, razlog i uzrok Isusove smrti mora se tražiti u samome Bogu. Jer Bog se, po Moltmannovu mišljenju, konstituira na Isusovu križu kao trojstveni Bog. Na križu se Otac konstituira Ocem, a Sin Sinom u potpunom predanju i patnji radi razdvajanja. Ljubav koja povezuje Oca i Sina, ljubav u kojoj se događa predanje i razdvajanje treća je Božanska osoba, Duh Sveti.

Stoga Moltmann zaključuje kako nasuprot dosadašnjoj apatičnoj teologiji, o kršćanskom Bogu valja govoriti kao o patetičnom Bogu, o Bogu patnje i sućuti u patnji. Patetična teologija je nova teologija koja mijenja i vodi svijet prema eshatonu.

Iz takve spoznaje nastaje u ljudskoj povijesti proces oslobađanja čovjeka i njegova svijeta od »đavolskih krugova« siromaštva, rasnoga i kulturnog otuđenja, ekološke katastrofe, od đavolskog kruga besmisla, patnje i najrazličitih političkih izrabljivanja.

Tko je Isus povijesti prema Moltmannovoj teologiji križa? Moltmann želi nadići diskutabilnu raspravu o Isusu povijesti i Kristu vjere, koja se snažno razvijala u doba liberalne teologije. Isusa i njegov život treba promatrati u svjetlu uskruća od mrtvih. Povijest Isusova života govori najbolje o njemu tko je on. »Memoria passionis et resurrectionis Christi« za Moltmanna je opasna i kritička misao, jer ona u tom svjetlu preispituje cijelu društvenu i crkvenu stvarnost. Nasljedovati Krista znači biti kritičan prema svemu u svijetu, osobito

ako su okolnosti u kojima čovjek živi nehumane i čovjeka nedolične. Kršćanstvo mora biti oslobađajuće, jer je to Kristovo poslanje i zadaća.

Odgovor na pitanje tko je Isus povijesti autor Karlič nalazi u Moltmannovoj zainteresiranosti za temu sjećanje (memoria) na Raspetoga. Prema Moltmannu sjećanje na Raspetoga utemeljuje povijesti, jer u Isusovoj mucij, križu, smrti i uskrsnuću Moltmann prepoznaje Isusa povijesti.

Četvrto poglavlje: MESIJANSKA EKLEZIOLOGIJA

Ekleziološka problematika Moltmannu nije nepoznata, drži autor Karlič. Crkvu Moltmann vidi kao djelo Duha Svetoga, još konkretnije kao stvarnost koja živi snagom Duha Svetoga. Njegova je ekleziologija eshatološko-mesijanska, jer Crkva mora ostvarivati praksu kršćanske nade u svijetu. Isus je svojim uskrsnućem započeo mesijansko oslobođenje i eshatološko obnavljanje svijeta. To je program i za život Crkve u svijetu.

Moltmann naglašava kako Crkva mora uzeti u obzir kristološku dimenziju kao svoj temelj, jer samo tamo gdje je Kristovo gospodstvo ostvareno Crkva nalazi svoju istinu i postaje oslobađajuća sila. U obzir se mora uzeti i misijska dimenzija Crkve u svijetu. Crkva svoje misijsko opravdanje nalazi u životu trojstvenoga Boga. Crkva i njezino poslanje su trinitarna Božja povijest »ad extra«. U život Crkve Moltmann ubraja i ekumenizam. Crkve moraju postajati sve više Crkve Kristove, jer Crkva je po svojoj naravi ekumenska. Treba napustiti tradicije povezanosti Crkve s političkim i civilnim vlastima. Uzimajući u obzir pojavu raznih političkih teologija, Moltmann drži da Crkva mora od njih uzeti ono najbolje i djelovati u političko-društvenim okolnostima kao oslobađajuća Crkva.

Karlič ističe kako je kod Moltmanna u prvome planu eshatologija kao nutarnja silnica Crkve. Crkva mora biti eshatološka zajednica i za novi Izrael, i za religije, za razne društvene sisteme, kao i eshatologija prirode, jer će samo tako Crkva moći biti najvestiteljica kraljevstva Božjega.

Moltmannova ekleziologija zatvara teološku trilogiju. Prva je od njih *Teologija nade*, druga je *Raspeti Bog* a treća *Crkva snagom Duha Svetoga*. Crkva je prema toj trilogiji djelo Duha Svetoga. Ona je karizmatско zajedništvo. Autor Karlič kritizira Moltmannovu nedosljednost u ekleziologiji. Prigovara mu što s jedne strane tvrdi da se kraljevstvo nebesko u Isusu Kristu već približilo i započelo u povijesti, a onda s druge strane tvrdi kako je kraljevstvo Božje djelo Duha Svetoga. Moltmannov model Crkve je prije svega eshatološki i tu je opasnost da se Crkvu svede samo na eshatološku ekleziologiju.

Crkva je prema Moltmannu stvarnost povijesti Boga i svijeta. Temelj Crkve je osoba Isusa Krista i njegova spasonosna povijest. Moltmann prigovara klasičnoj ekleziologiji koja je naglašavala važnost utjelovljenja, krštenja, naviještanja, povijesti muke i smrti Isusove, ali je zanemarila važne elemente eshatona koji su temelj Crkve: Isusovo uskrsnuće, uzašašće i njegova nebeska proslava. Tako su temelji Crkve ukorijenjeni u Isusovoj povijesti i njegovu životu.

Peto poglavlje: MESIJANSKA KRISTOLOGIJA

Stari zavjet je po Moltmannu prožet nadom u dolazak mesije. U nadi u mesijansku budućnost Moltmann nalazi nutarnju vezu između židovstva i kršćanstva. Evandjelja su u tradiciji starožidovske mesijanske nade. Kristologija je u svojim korijenima utemeljena u mesijanskoj nadi Staroga zavjeta. Stoga Moltmann zaklju-

čuje da je kršćanska kristologija istovjetna s mesijologijom. Nada u mesiju povezuje kršćane i židove.

Međutim, iako ovdje postoje elementi za teološki dijalog između kršćana i židova, postoji i problem židovskoga neprepoznavanja mesije u Isusu Kristu. Tako autor Karlič spominje M. Buber koji drži da židovi ne mogu u Isusu Kristu prepoznati mesiju kojega očekuju. Kršćansko poimanje očitovanog mesije u Isusu Kristu za židove je neshvatljivo.

U odgovoru na tu problematiku Moltmann upozorava kako se kristologija rane Crkve oblikovala prema teologiji »dviju naravi«, u kojoj Moltmann vidi propuste. Razlog za kristologiju »dviju naravi« Moltmann nalazi u općoj metafizici koja sužava mesijansko viđenje. Kristologija bi se morala vratiti Raspetome i tamo oblikovati svoj govor. Vječna, trijumfalna kristologija morala bi ustupiti mjesto kristologiji u sjeni Isusova križa.

I suvremena moderna kristologija pokazuje zanimanje za život Isusa iz Nazareta. Pod utjecajem europskog protestantizma i iluminizma takva kristologija u središte svoje pažnje stavlja zemaljskog Isusa kao prototip čovjeka, kao model moralnoga ponašanja, kao lik savršena čovjeka. U takvoj kristologiji, drži Moltmann, Isusova smrt gubi svoje značenje i važnost. Takva teologija nije u stanju shvatiti današnji kompleksni svijet i nije u mogućnosti pomoći mu.

Da bi na sve ove zahtjeve odgovorio, Moltmann govori o kozmičkom Kristu. Krist nije samo židovski mesija i nije samo spasitelj, on je i novi Adam, Adam cjelokupnoga čovječanstva. Bog nije samo Bog Otac, nego i Stvoritelj kozmosa. U stvaranju Moltmann vidi tri razdoblja: stvaranje na početku, stvaranje u povijesti i stvaranje na koncu svijeta. Na tome počiva i nje-

gova kozmička kristologija: Krist je temelj stvaranja svih stvari (creatio originalis); Krist je pokretačka sila razvoja i očuvanja stvorenoga (creatio continua); Krist je otkupitelj cijeloga procesa stvaranja (creatio nova).

Peto poglavlje pod naslovom mesijanska kristologija na koncu raspravlja o Isusu povijesti. Autor Karlič se poziva na pojam »put« za razjašnjenje Isusova života. Isusov životni put označava cjelokupno događanje njegove osobe: njegov život u povijesti, njegovo javno propovijedanje, njegovo djelovanje, njegovi odnosi s drugima, a napose njegova patnja, smrt na križu, uskrsnuće, uzašašće i proslava. To su osnovni elementi mesijanske kristologije. Ključna riječ Moltmannove kristologije jest mesijanizam koji se dobro uklapa u židovske predodžbe i zato on razvija povijesno-mesijansku kristologiju. Važno mjesto u tome kontekstu ima i Moltmannov govor o teologiji nasljedovanja, jer se prema njegovu mišljenju zaboravio Isusov način života. U tom smislu Isus je osoba povijesti kojoj on daje novi profil, novu praksu i novi smisao.

Autor Karlič upozorava i na Moltmannovo razumijevanje etike koja slijedi iz kozmičke kristologije. U suvremenom svijetu tehnike i industrijalizacije priroda se neizmerno uništava. Prenapučenost zemlje, industrijsko društvo koje bezobzirno iskorištava naravna bogatstva zemlje učinili su da se svijet nalazi u kaosu. Tu kozmička kristologija mora dići svoj glas. Kozmička kristologija mora pozivati cijeli svijet na poštovanje prirode, na uravnoteženo korištenje prirodnih bogatstava. Agresivnu tehniku valja zamijeniti etikom pomirenja s prirodom, sa životinjama i biljkama, s čovjekom. Na taj način mesijanska kristologija nalazi svoje mjesto u konkretnoj stvarnosti, u konkretnoj povijesti.

ZAKLJUČAK

Tema ovoga rada je istraživanje *Isusa povijesti u teologiji Jürgena Moltmanna*. Autor Ivan Karlič daje kronološko-teološko-kritički uvid u Moltmannovo razmišljanje i teološko zaključivanje. U pet poglavlja može se dobiti reljefni pregled toga teološkoga projekta. Posebno ističemo vrlo zanimljivu i korisnu teološku temu ovoga rada: Isus povijesti.

Autor Karlič raspravlja o Isusu povijesti vrlo pregledno i razgovjetno. Problematika je aktualna, osobito u okvirima nastale nejasnoće u govoru o Isusu povijesti i Kristu vjere. Tu je pravi razlog i smisao analize Moltmannove teologije u ovome radu.

U zaključnoj riječi, govoreći o Moltmannovoj teologiji i Isusu povijesti kao temi rada, autor Karlič kaže: »Ipak, po našem mišljenju, sve to nije dovoljno da se može prepoznati jedna jasna teologija Isusa povijesti u njezinom teološko-kristološkom izlaganju.«

Moderna i suvremena teologija, osobito ona iz krugova protestantske teologije, nije dovoljno prisutna u hrvatskim teološkim raspravama. Od hrvatskih teologa o Moltmannovoj su teologiji pisali: N. Dogan, *Teologija objave*. Fundamentalno-teološko istraživanje pojma objave u teologiji Jürgena Moltmanna, Rim 1979.; A. Mateljan, *Soteriološka misao u prvom teološkom razdoblju Jürgena Moltmanna*, Rim 1991.; M. Matić, *Teologija Jürgena Moltmanna u raspravi s Ernstom Blochom*, Frankfurt a.M. 1983.; A. Škvorčević, *Eshatološko-mesijanska ekleziologija Jürgena Moltmanna*, Rim, 1982.

Rad Ivana Karliča pod naslovom *Isus povijesti u teologiji J. Moltmanna* vrlo je koristan i potreban rad za dublje razumijevanje suvremenih teoloških strujanja. U kontekstu govora o tome radu izražavamo

i želju za što hitnijim prijevodom na hrvatski jezik, da bi se svi zainteresirani lakše mogli upoznati s korisnim teološkim materijalom.

Nikola Dogan

Vladimir ZAGORAC, 1. *Kristova svećenička služba. Temeljni pojmovi bogoslužja. Povijest liturgije, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1997., 318 str.;*

2. *Krist posvetitelj vremena. Liturgijska godina. Štovanje svetih. Časoslov, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1996., 293 str.;*

3. *Kristova otajstva. Sakramenti i blagoslovinе, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1998., 282 str.*

Nalazeći se pred ove tri knjige prof. dr. Zagorca, nalazimo se pred triptihom liturgike kojega za poznavatelje liturgijske znanosti neće biti teško iščitavati, ponajprije stoga što je u središtu sva tri naslova ovih knjiga osoba Isusa Krista. Time nećemo moći izbjeći autorovo polazište uronjeno u Koncilsku zbilju i definiciju liturgije iz konstitucije *Sacrosanctum Concilium 7*, gdje se liturgija smatra kao *Iesu Christi sacerdotalis muneris exercitatio*.

Kažem da je riječ o triptihu, jer je njegovo obilježje to da ga se može promatrati u cjelini, ali jednako tako i u zasebnosti pojedinih elemenata. Ustroj ovoga triptiha slijedi dinamiku predavanja liturgike na Katoličkom bogoslovnom fakultetu, te ga je moguće iščitavati kao niz koji tvori jednu cjelinu, ali on jednako tako pokazuje i svoju odvojivu samostalnost, dakako u mjeri neophodnosti hermeneutske međuza-

visnosti. Gledajući cjelinu ovoga trodjelnoga djela, uočavamo naznake ustroja jednoga liturgijskoga manuala, te time naglašavam kako su obrađena ili naznačena sva bitna pitanja liturgijske znanosti. Pisac kreće od temeljnih pojmova liturgije i kao polazište koristi »spasiteljsko djelovanje Božje prema nama« i »djelovanje u Crkvi«. Time je ugnijezdio liturgijski traktat u ono ozračje naglasaka koje liturgiji daje i Drugi vatikanski sabor.

U prvoj knjizi (koja je podijeljena u dva dijela, sa slijedećim poglavljima: Prvi dio: *Temeljni pojmovi bogoslužja: I. Bit i opseg liturgije; II. Bitne oznake liturgije; III. Odnos liturgije prema Objavi i naučavanju Crkve*; Drugi dio: *Povijest liturgije: I. Razdoblje početaka; II. Različiti obredi unutar kršćanstva; III. Pregled zapadnih obreda*) nalazimo nominalnu i stvarnu definiciju liturgije, dobivajući povijesni presjek shvaćanja liturgije sve do koordinata koje posebnu vrijednost daju povijesti spašenja i ostvarenju vazmenoga otajstva. Odatle se granaju i bitne oznake liturgije kao što je bogosredišnjost, kristosredišnjost i duhosredišnjost koje imaju svoj konačni smisao u eklezijalnomu Tijelu Kristovu. Antropološku dimenziju liturgije dr. Zagorac stavlja u tematike simboličnosti i prilagođenosti tjelesno-duhovnoj naravi čovjeka. Te oznake postaju polazištem i preduvjetom za promatranje odnosa liturgije prema Objavi i naučavanju Crkve, odnosno: već se na samom početku uočava podudarnost pristupa liturgici prema već spomenutom broju 7, *Sacrosanctum concilium* i to na razni trostrukosti glagola: *significare, efficere (sanctificationem hominis)* i *exercere (integer cultus publicus)*.

Uvjetovanost pojedinim predmetima na Fakultetu postaje opravdanjem pomalo neobičnoga poglavlja koje se odnosi na liturgijske obrasce i liturgijski prostor, što